

Noreja – nerešena uganka

Noreia – an Unsolved Enigma

© Marjeta Šašel Kos

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, mkos@zrc-sazu.si

Izvleček: Julija 2010 je na Univerzi v Gradcu, v sodelovanju z Narodnim muzejem Slovenije potekala »Prva graška diskusija« z naslovom »Problem lokacije Noreje in bitke pri Noreji«. Noreja pa ni le ime naselbine, temveč tudi ime boginje, katere interpretacija je negotova, vsekakor pa je bila zavetnica dežele Norikov. Mesto Norejo omenjajo predvsem trije antični avtorji, Cezar, Strabon in Plinij Starejši, Apijanov opis bitke med Germani in konzulom Papirijem Karbonom leta 113 pr. Kr., v kateri je bila rimska vojska poražena, pa je posredno pomemben za prostorsko umestitev Noreje. Naselbina Noreja je zabeležena tudi na Tabuli Peutingeriani in sicer pomotoma dvakrat. Podatki pri antičnih avtorjih so pomankljivi, kar odpira vrata za zelo veliko hipotez, vendar nič ne nasprotuje domnevi, da gre le za en kraj, torej mesto pri Tavriskih, ki so pozneje prišli pod oblast Noriškega kraljestva in se imenovali Noriki.

Ključne besede: Noreja (boginja in mesto), Norik, Tavriski, Cn. Papirius Carbo

O Noreji, doslej nelociranem mestu v Noriškem kraljestvu, se je pisalo veliko in preveč,¹ zato so se avstrijski kolegi z Univerze v Gradcu odločili, da v sodelovanju z Narodnim muzejem Slovenije 1. julija 2010 organizirajo »Prvo graško diskusijo« z naslovom »Problem lokacije Noreje in bitke pri Noreji«. Glavna pobudnika te enodnevne diskusije sta bila Peter Scherrer z Inštituta za antično zgodovino in Klaus Tausend z Inštituta za arheologijo, ki sta imela dopoldan tudi vsak krajše predavanje. Tausend je govoril o antičnih virih, ki omenjajo Norejo, Scherrer pa o dosedanjih poskusih lokalizacije tega noriškega mesta. Tretje predavanje je imela Jana Horvat z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, in sicer o poznoprazgodovinskih in zgodnjericinskih poteh, ki so povezovale severnoitalski in severnojadranski prostor z Norikom. Diskusija je bila zelo dobro obiskana in se je razvila v živahno argumentiranje različnih mnenj, poleg avstrijskih kolegov sta se je udeleževala predvsem Dragan Božič in avtorica tega prispevka; vodil jo je Herbert Grassl z Univerze v Salzburgu.

Boginja

Noreja ni le ime (mestne) naselbine, temveč tudi ime boginje, katere interpretacija je zelo negotova. Je to velika božanska mati Norikov, praboginja in vsemogočna zavetnica svojega ljudstva, kar je v stroki dolgo prevladovalo

1 Ta prispevek je kratek povzetek problematike s poudarkom na najnovejših delih. Besedilo so prijazno prebrali in ga komentirali Jana Horvat, Mateja Belak in Peter Kos, za kar se jim lepo zahvaljujem.

Abstract: The University at Graz, together with the National Museum of Slovenia, organized the »First Graz Discussion« about the problem of the location of Noreia and the battle near Noreia in 113 BC. Noreia is also the name of a goddess, the patroness of the Norican country. The (fortified) town of Noreia is mentioned mainly by three classical authors, Caesar, Strabo, and Pliny the Elder, while Appian's description of the battle between the Germans and the Roman consul Papirius Carbo only indirectly relates to the location of Noreia. The road station Noreia is also mentioned in the *Tabula Peutingeriana*, where it erroneously appears two times. The data in classical sources are deficient, allowing for various hypotheses. Nonetheless, there is nothing that would contradict the hypothesized existence of one town only, in the region of the Taurisci, who later became assimilated into the Norican kingdom and were called Noricans.

Keywords: Noreia (goddess and town), Noricum, Taurisci, Cn. Papirius Carbo

in je še vedno ena od pomembnih razlag vloge te boginje v Noriku,² ali gre zgolj za personifikacijo rimske province,³ ali za mešanico obojega?⁴ Ker so jo na napisih enačili tudi z Izido (flavijski vladarji so bili namreč naklonjeni kultu te egipčanske boginje), so interpreti njene lastnosti prenesli na Norejo in tako skušali zarisati njen delokrog: bila naj bi izrazito polivalentna boginja, zmagovita zaščitnica Norikov, boginja plodnosti in narave ter splošnega blagostanja, imela naj bi moč ozdravljati, bdela naj bi nad vsakdanjimi opravili in imela tudi vpliv nad življenjem v onostranstvu.⁵ Nič od tega pa se ne da dokazati.

Noreja se nekajkrat omenja na napisih v Noriku, a tudi izven province. Epigrafska evidenca kaže, da je bil kult Noreje predvsem omejen na njeno svetišče v območju glavnega mesta Norika, Virunuma, v Hohensteinu blizu Šentvida ob Glini (St. Veit an der Glan), drugo središče njenega kulta pa je bilo v Celeji. V Hohensteinu je bilo najdenih šest posvetil boginji, od katerih je najstarejši oltar, ki ga je dal postaviti oskrbnik vladarskih posestev (*vicarius*) pod cesarjem Klavdijem, v času katerega naj bi bila provinca Norik ustanovljena;⁶ vsaj še dve posvetili izvirata iz 1. stoletja po Kr. Druga so iz 2. stoletja, med njimi je zanimivo posvetilo Izidi Noreji, ki ga je

2 Kenner 1989, 24–28; Gleirscher 1993.

3 Scherrer 2007. Glej tudi Šašel Kos 1999, 33–39.

4 Hainzmann 2006.

5 Kenner 1989, 876–894; Zajc 1979, 85–90, loči veliko božansko mater od personifikacije province.

6 Weber 2008.

dal postaviti upravitelj (*procurator*) noriških rudnikov Kvint Septuej Valent (*Q. Septueius Valens*) v čast zakupnika noriških, panonskih in dalmatinskih rudnikov železa Kvinta Septueja Klementa (*Q. Septueius Clemens*) in njegovih dveh družabnikov. Na enem od napisov je omenjena gradnja svetišča Noreje Izide, verjetno iz časa cesarja Vespazijana.⁷

V Celeji in njenem teritoriju je Noreja znana s štirih napisov; prvi je na oltarju, ki ga je dal Jupitru, Celeji in Noreji postaviti neki *beneficiarius consularis*, pripadnik finančne in prometne policije guvernerja province (slika 1),⁸ drugi oltar pa sta dva carinska uradnika v Atransu (Trojane) posvetila Noreji in (poosebljenemu) Spoštovanju atrantinske carinske postaje (*Honos stationis Atrantinae*).⁹ Noreja je omenjena tudi na t.i. spomeniku štirih bogov, skupaj z Marsom, Herkulom in Viktorijo.¹⁰ Z oltarjem iz Črešnjevca pri Slovenski Bistrici je bodisi stotnik (*centurio*) bodisi beneficiar Druge Italske legije (napis je fragmentaren) počastil kraljico Norejo (*Noreia Regina*) in Britanijo.¹¹ Izven Norika je bilo posvetilo Noreji najdeno v Fedjani v bližini Charchela v provinci *Mauretania Caesariensis*; posvetitelja sta bila oficirja (*decuriones*) noriške vojske in oddelek jezdne enote *ala Augusta (Thracum)*, ki je bila v 2. stoletju po Kr. nameščena v Noriku.¹²

Ime v osnovi vsebuje indoevropski koren **h₂ner* (iz česar je izpeljana grška beseda *anér*, mož), ki pomeni magično življenjsko silo, moč; možnosti etimologij je veliko. Ime Noreja je lahko predkeltsko, vsekakor pa ga lahko razložimo tudi kot keltsko, kot kažeta npr. staroirsko *nār* (iz **noro*), plemenit, velikodušen, oz. valižansko *ner* junak, kar bi bilo zelo primerno ime za ljudstvo.¹³ Metodološko gledano se zdi najverjetneje, da je ljudstvo dalo ime deželi in vzporedno tudi boginji. Imena Norik, Noriki, boginja Noreja in mesto Noreja so vsekakor neločljivo povezana. Kot je razvidno iz vsega naštetega, iz razpoložljivih virov ni mogoče dokazati, da bi bila Noreja pomembna predrimska boginja in velika božanska mati

7 Šašel Kos 1999, 33 ss.

8 *CIL* III 5188 = *ILS* 4860.

9 *CIL* III 5123 = *ILS* 1858.

10 *CIL* III 5193 = *ILS* 4861.

11 *CIL* III 5300 = *RIS* 365. Hainzmann 2008.

12 *AE* 1975, 951.

13 Pokorny 1959, 765; za dodatno obrazložitev se zahvaljujem prof. dr. Marku Snoju z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU.

Slika 1. Oltar, posvečen Jupitru, Celeji in Noreji (*CIL* III 5188 = *ILS* 4860).

Figure 1. Altar, dedicated to Jupiter, Celeia, and Noreia (*CIL* III 5188 = *ILS* 4860).

noriškega ljudstva. Častili so jo posamezniki, ki so bili v službi rimske države oz. pripadniki rimske vojske, od katerih so bili nekateri romanizirani Noriki, nekateri pa (verjetno) tudi tujci nenoriškega porekla, ki jih je v provinco zanesla služba.

Mesto Noreja

Omemba Noreje pri Semproniju Aselionu, Cezarju in Pliniju

Poleg rimskega zgodovinarja Sempronija Aseliona (*Sempronius Asellio*) iz 2./1. stol. pr. Kr. omenjajo Norejo predvsem trije antični avtorji, Cezar, Strabon in Plinij, Apijanov opis bitke med Germani in konzulom Papirijem

Karbonom, v kateri je bila rimska vojska poražena, pa je posredno pomemben za lokalizacijo Noreje. Naselbina Noreja je zabeležena tudi na Tabuli Peutingeriani in sicer pomotoma dvakrat. Omemba Noreje pri Semproniju Aselionu je znana le iz sholij k Vergiliju in ne vsebuje nobenega zgodovinskega podatka, saj pravi le, da »*mesto Noreja stoji v Galiji*«. ¹⁴

Leta 59 pr. Kr. je Cezar za pet let postal prokonzul v Galiji Cisalpini in Iliriku, kratek čas pozneje pa tudi v Narbonenski Galiji; po preteku mandata mu je bil le-ta podaljšan za naslednjih pet let. Začel je osvajati Galijo, ki še ni bila pod rimsko oblastjo; njegovo glavno oporišče je bila Akvileja, v bližini katere je prezimovalo več legij. Gradil je ceste in med drugim ustanovil *Forum Iulii* (Čedad), *Iulium Carnicum* (Zuglio) ter morda pomembno trgovsko postajo (*vicus*) v Navportu; ¹⁵ ni izključeno, da je manjša trgovska naselbina tedaj nastala celo v Emoni. Norejo omenja v svojem dnevniku o galski vojni, kjer popisuje migracijo Helvetijcev, proti katerim je začel vojno. Njihovi zavezniki so bili med drugim tudi Boji, ki jih je Cezar želel prikazati kot sovražnike rimskih zaveznikov Norikov, da bi s tem dodatno opravičil vojno v Galiji: »*Nato so keltski Boji ... vdrli na noriško območje in oblegali Norejo*«. ¹⁶ Podrobnosti niso znane, domnevno se je to zgodilo ok. leta 60 pr. Kr., nekaj pred selitvijo Helvetijcev, ki se je zgodila leta 58 pr. Kr. ¹⁷ Boji so tedaj naseljevali območje *Boiohaemum* (zdajšnja Češka), vendar so se zaradi pritiska sosednjih Germanov verjetno hoteli naseliti v Noriku, deloma gotovo tudi zaradi bogatih rudnikov železa in drugih surovin. Noriki so jih odbili in pregnali izven meja svoje dežele, na območje Vindobone (Dunaja) in zahodne Slovaške.

Znameniti enciklopedist Plinij Starejši iz 1. stoletja po Kr., avtor naravoslovnega leksikona v 37 knjigah, med množico najrazličnejših podatkov iz zakladnice znanja svojega časa med drugim prinaša tudi popis krajev v rimskem imperiju. V tretji knjigi je med mesti v Deseti regiji (ki je obsegala Histrijo, Venetijo in nekaj sosednjih območij) omenil tudi tista, ki so že propadla in jih v

njegovem času ni bilo več: »*V tem območju (namreč v Deseti regiji) so propadla ... pri Karnih Segesta in Okra, pri Tavriskih Noreja*«. ¹⁸ Zanimivo je, da Plinij ne omenja Norikov, temveč Tavriske, kar odpira problem lokacije enih in drugih ter vprašanje njihovih medsebojnih odnosov; načeloma prevladuje mnenje, da so Noriki živeli onstran Karavank, s središčem na današnjem Koroškem, medtem ko so Tavriski prebivali južno od Karavank, v današnji Sloveniji, deloma pa tudi na Hrvaškem, (avstrijski) Štajerski in vse do Madžarske. ¹⁹ Domnevamo lahko, da je mesto Noreja pri Tavriskih propadlo v času vojne v Iliriku, ki jo je v letih 35–33 pr. Kr. vodil Oktavijan, poznejši cesar Avgust. Znano je namreč, da se je na začetku te vojne bojeval proti Karnom in Tavriskom, od koder je potem prodiral nad Japode. ²⁰ Vendar to ni nujno edina možna razlaga.

Noreja pri Strabonu

Bitko pri Noreji, v kateri so se leta 113 pr. Kr. bojevali Rimljani proti Kimbrom, omenja le grški zgodovinar in geograf Strabon v svoji *Geografiji*, v kateri popisuje naseljeni svet avgustejskega časa, opis bitke brez navedbe Noreje pa je ohranjen pri grškem zgodovinarju iz 2. stoletja po Kr. Apijanu v njegovi le v odlomkih ohranjeni *Keltski zgodovini*. Čeprav Apijan mesta Noreje ne omenja, je njegov opis okoliščin, v katerih je prišlo do bitke, zelo podroben in poučen. Strabon je v svojem opisu geografskih značilnosti in poseljenosti severne Italije zapisal zgolj to, da je konzul Gnej Papirij Karbon (*Cneius Papirius Carbo*) napadel Kimbre pri Noreji. Pravi takole: »*Akvileja leži zunaj Venetskih gora, meja njene ozemlja pa je reka, ki teče z Alp. Plovni tok te reke navzgor do Noreje je dolg 1200 stadijev; Gnej Karbon je blizu tega mesta napadel Kimbre, vendar ni ničesar opravil. Pri tem kraju je mogoče zlahka pridobivati rečno zlato, razvito pa je tudi železarstvo*«. ²¹ Svoje podatke je Strabon med drugim črpal iz *Zgodovine Polibija* (2. stoletje pr. Kr.), ki je bil tudi geografsko zelo razgledan, in iz del filozofa, znanstvenika in zgodovinarja Pozejdonija (1. stoletje pr. Kr.), ki je bil velik poznavalec keltske

14 *Scholia Bern. ad Verg. Georg.* 3. 474 (fr. 9): *urbs Noreia, quae est in Gallia*. O tem podatku in o drugih virih o Noreji glej Seitschek 2008, ki je zadnji pregledno pisal tudi o lokaciji mesta.

15 Za Zuglio: Mainardis 2008; za Vrhniko med drugim: Horvat 1990; Mušič, Horvat 2007.

16 Caes., *Bell. Gall.* 1. 5. 4: *Boios ... in ager Noricum transierant Noreiamque oppugnantant ...*

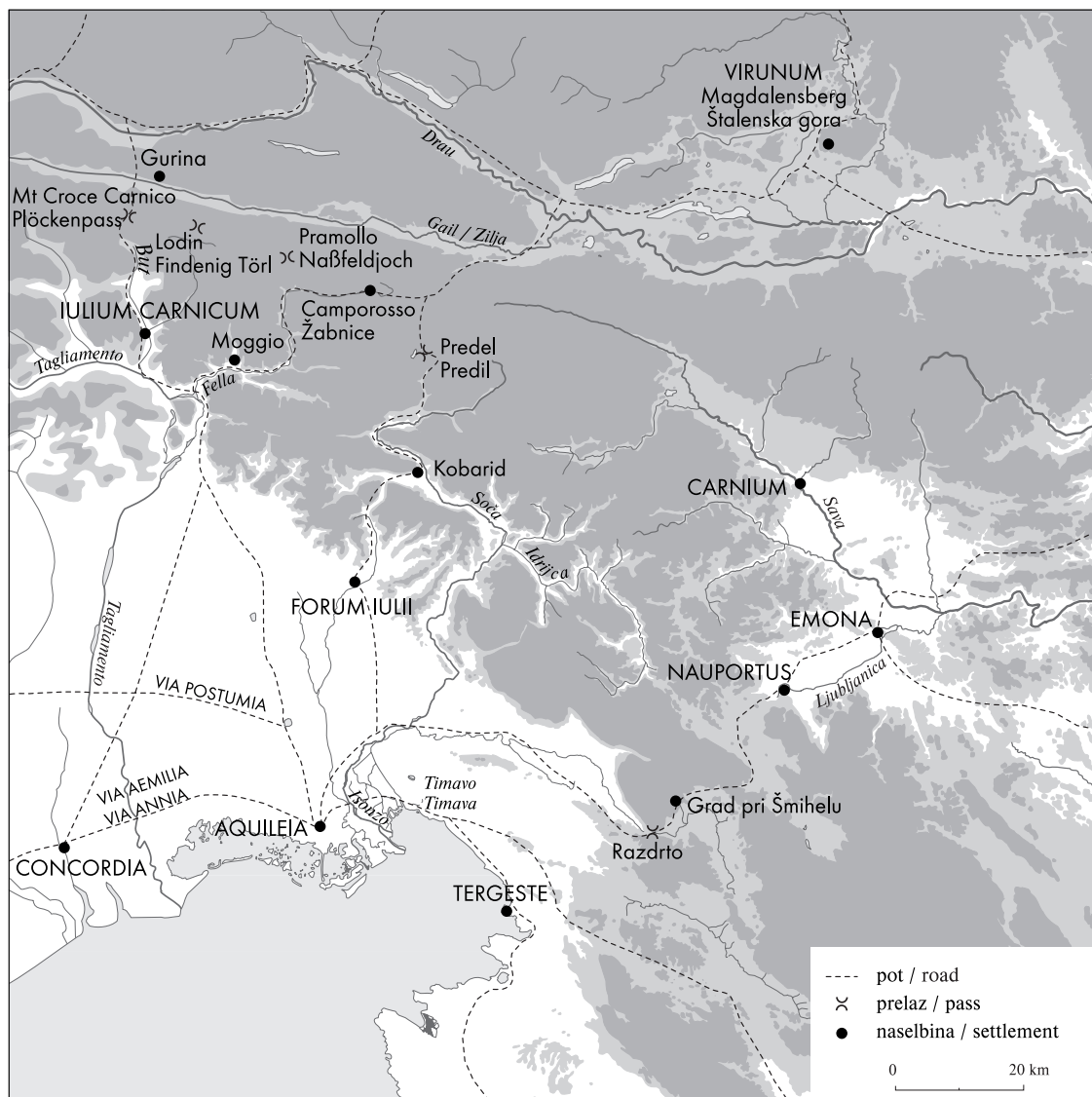
17 Dobesch 1989–1990.

18 *N. h.* 3. 131: *In hoc situ ... interiere ... Carnis Segesta et Odra, Tauriscis Noreia*.

19 Guštin 1996; Šašel Kos 1998.

20 O tej vojni glej Šašel Kos 2005, 393 ss.

21 5. 1. 8 C 214.

Slika 2. Poti, ki so vodile iz severne Italije čez Alpe v Norik oz. k Tavriskom (po Horvat, Bavdek 2009, 141, sl. 112; računalniška grafika: Mateja Belak).

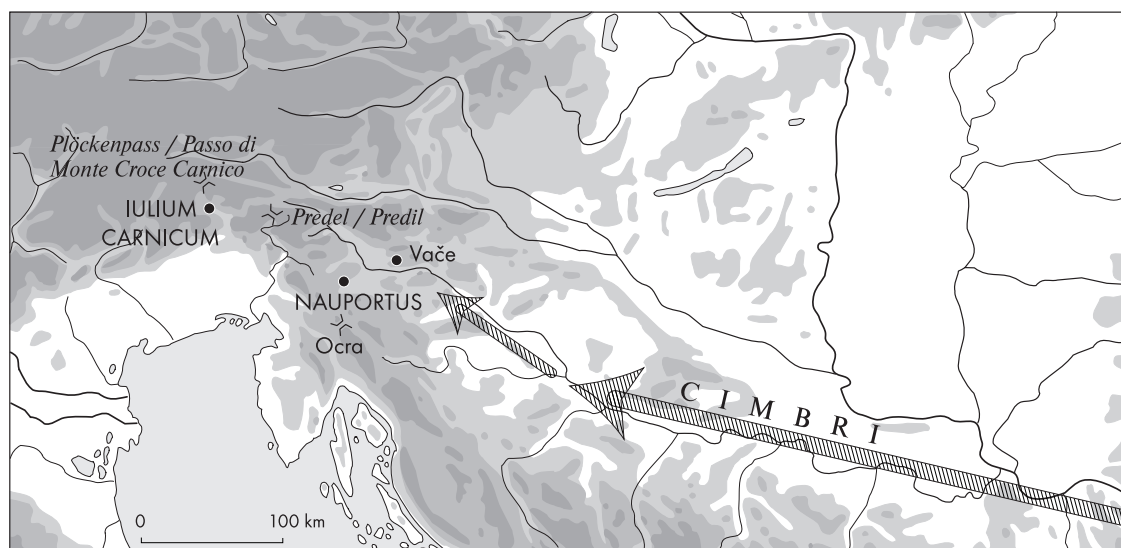
Figure 2. Routes, leading from northern Italy across the Alps to Noricum and the Taurisci respectively (after Horvat, Bavdek 2009, 141, sl. 112; computer graphics: Mateja Belak).

zgodovine.²² Te Strabonove podatke ni lahko uskladiti z dejanskim zemljepisnim stanjem, ker plovne reke, ki bi vodila iz Akvileje na Koroško (središče poselitve Norikov) ali pa morda v južni Norik v današnjo Gorenjsko ali na celjsko območje, dejansko ni.²³ Znano je, da so Grki

22 Lasserre 1967, 10 ss.; 48; Radt 2007, 16 ss.

23 Zadnji je o tem in o Noreji nasploh pisal Gleirscher 2009.

zamenjevali plovne poti s tistimi trgovskimi potmi, ki so v večji meri uporabljale za transport reke; v tem smislu bi prišlo v poštev več poti, tako npr. pot po severni Italiji ob Tagliamentu in nato ob reki Bût čez prelaz Monte Croce Carnico (Plöckenpass, visok 1360 m), ali po alpski cesti med Karnijskimi Alpami in Karavankami čez Trbiž po Kanalski dolini ob Beli (Fella) in Ziljici (Gailitz) čez Me-

Slika 3. Prihod Kimbrov k Tavriskom. Ena od možnih razlag (po Šašel Kos 2005, 523, sl. 126; računalniška grafika: Mateja Belak).

Figure 3. The arrival of the Cimbri in the area of Noreia: a suggestion (after Šašel Kos 2005, 523, sl. 126; computer graphics: Mateja Belak).

gvarska vrata (Thörl-Maglern) v dolino Zilje in območje Beljaka, ali npr. po dolini Nadiže in Soče čez Predel (visok 1156 m).²⁴ Kot znana trgovska (jantarska) pot pa bi bila lahko mišljena tudi pot čez Okro do Navporta in Ljubljance (ki se je prav tako imenovala *Navportus*) ter naprej po Savi (slika 2).²⁵ Ta je morda manj verjetna, ker se kakršnakoli destinacija na tej poti ne bi dobro ujemala s podatkom, da so bila pri Noreji nahajališča zlata. Podatek pri Strabonu je bolj v skladu s keltskimi višinskimi naselbinami na avstrijskem Koroškem, kjer so pridobivali tako zlato kot železo. 1200 stadijev znaša 222 km, kar nas dejansko pripelje v območje Gracarce nad Klopinkim jezerom, ki bi nedvomno priša v poštev kot ena od možnih lokacij Noreje.²⁶

Pri Strabonu je mogoče najti tudi zanimive in važne podatke o Kimbrih in drugih germanskih plemenih, saj je za ta del svojega besedila uporabljal svojega starejšega sodobnika Pozejdonija, ki je med drugim popisoval tudi razmere v severni Evropi in omenjal vdor Kimbrov in

Tevtonov vse do severne Italije. Strabon piše o Kimbrih še na drugem mestu, kjer omenja, da so čez večji del Evrope prišli vse do Skordiskov, torej v širše območje izliva Save v Donavo. Verjetno so hoteli ropati po Makedoniji, Trakiji in Grčiji,²⁷ vendar so jih Skordiski zaustavili, zato so se obrnili spet na zahod in prodrli do Tavriskov.²⁸ Njihov nenadni prihod v območje Noriškega kraljestva je privedel do bitke pri Noreji.

Poraz Papirija Karbona pri Apijanu

Bitko leta 113 pr. Kr. je izčrpno opisal Apijan, vendar je iz nepojasnjene razloga zamenjal Kimbre za Tevtonone, čeprav je veliko antičnih avtorjev pravilno pisalo o invaziji germanskih ljudstev z območja Jutlandije na Danskem, od koder so jih morda pregnale naravne nesreče (poplave, potresi) in prenaseljenost.²⁹ Apijan je verjetno vedel, da je v Norik prodrlo le eno od germanskih ljudstev (slika 3), od tod ta napaka, ki pa bi jo lahko

24 O teh poteh je imela že omenjeno zelo nazorno predavanje J. Horvat, ki ga pripravlja za tisk.

25 Horvat, Bavdek 2009; prim. tudi Guštin, Gaspari 2005.

26 Gleirscher 2009, 129 ss.

27 Več o tem pri Šašel Kos 2005, 198 ss.

28 7. 2. 2 C 293.

29 Alföldy 1974, 35–38; Dobesch 1982, 68–69 (= 2001, 983–984). Citati so zbrani pri Timpe 1994, 23–28.

povzročil tudi poznejši prepisovalec njegove *Zgodovine*. Apijanov opis je dramatičen:³⁰ »Večja tolpa Tevtonov, ki so bili na roparskem pohodu, je napadla deželo Norikov. Rimski konzul Papirij Karbon se je zbal, da bodo vdrl v Italijo, zato je zasedel Alpe na mestu, kjer je prelaz naj-ožji. Ker pa se Tevtoni niso podali v to smer, je šel sam z vojsko nadnje z izgovorom, da so napadli Norike, ki so imeli z Rimljani pogodbo o političnem prijateljstvu. Rimljani so imeli namreč navado, da so sklenili pogodbo o političnem prijateljstvu s tistimi ljudstvi, za katera so hoteli na račun tega prijateljstva posredovati, ne da bi jih bili prisiljeni braniti kot zaveznike. Ko se jim je Karbon približeval, so Tevtoni poslali k njemu poslanca, češ da niso ničesar vedeli o prijateljstvu med Rimljani in Noriki, in da jih v bodoče ne bodo več nadlegovali. Karbon je poslanca pohvalil in jim dal vodnike, ki naj bi jih peljali nazaj po daljši poti. Sam je medtem ubral pot po bližnjici in napričakovano napadel Tevtone, ko so ravno počivali. Toda za svojo prevaro je drago plačal, saj je izgubil veliko svojih vojakov. Verjetno bi propadel z vso vojsko vred, če se ne bi medtem, ko je bitka še divjala, stemnilo in jih ne bi doletela huda nevihta, ki je ločila bojevnike; boj se je končal zaradi divjanja nebeških sil. Pa tudi tako so Rimljani le v majhnih gruclah ubežali z bojnega polja v gozdove in se po treh dneh s težavo spet zbrali. Tevtoni so nadaljevali pot v deželo Keltov.«

Še nedavno se je zdelo, da so v Noriškem kraljestvu in njegovem vplivnem območju obstajali trije različni kraji z imenom Noreja,³¹ eden naj bi bil cestna postaja, ki je omejena na Tabuli Peutingeriani na razdalji 27 milj severno od Viruna proti mestu *Ovilavis*.³² Nekateri so jo locirali v St. Marein blizu Neumarkta na avstrijskem Štajerskem, vendar se zdi pravilnejša lokacija v bližnji Wildbad Einöd.³³ Nikakor pa ni pravilna teza Walterja Šmida, ki jo je iskal v vasi St. Margarethen pri Silberbergu, kjer je tudi izkopaval in kjer še danes stoji tabla z imenom *Noreia*.³⁴ Druga Noreja naj bi bilo neko mesto pri Tavriskih, ki v času Plinija ni več obstajalo. Tretja pa naj bi bilo glavno mesto Noriškega kraljestva, ki so ga oblegali Boji, kot poroča Cezar, oz. pri katerem je bil poražen Gnej Papirij Karbon. Nekaj je vendarle postalo jasno: to glavno mesto Noreja nikakor ni moglo biti na Štalenski gori, kar je bila

dolga leta prevladujoča hipoteza,³⁵ ker je Gerhard Dobesch na osnovi na novo izrednotenih bizantinskih virov skoraj nedvomno dokazal, da se je to naselje imenovalo Virunum.³⁶ Pod Klavdijem je bilo preseljeno v nižino na Gosposvetsko polje in obdržalo svoje staro ime.

Sklep

Zanimivo je, da Strabon ne omenja Norika, ko govori o Noreji, temveč Tavriske, kar ne pomeni, da se je Apijan zmotil, ko je zapisal, da so Germani vdrl k Norikom; v času njegovega vira je verjetno velik del Tavriskov spadal pod Noriško kraljestvo. Iz pričujočega prispevka je razvidno, da so podatki pri antičnih avtorjih pomankljivi, kar odpira vrata za zelo veliko hipotez.³⁷ Če potegnemo črto pod vse, kar se ve in kar se le domneva, lahko zaključimo, da se danes morda bolj zavedamo, kako malo pravzaprav vemo o Noreji in Noriškem kraljestvu.³⁸ Ne vemo niti, kdo so bili Livijevi *Galli Transalpini* (Tavriski?, Ambisonti?, drugi Noriki?), katerih vdor v severno Italijo je povzročil, da so Rimljani leta 181 pr. Kr. ustanovili Akvilejo. Ne vemo, ali je *Cincibilus* ok. leta 170 pr. Kr. vladal Norikom ali Tavriskom, ne vemo, kje točno so prebivali Ambisonti.³⁹ In končno, kje naj iščemo Norejo? V antičnih virih dejansko ni ničesar, kar bi nasprotovalo domnevi, da gre v vseh navedenih grških in latinskih besedilih le za en kraj, torej mesto pri Tavriskih, ki so pozneje prišli pod oblast Noriškega kraljestva in se imenovali Noriki, »nekoč Tavriski, zdaj Noriki«, kot pravi Plinij, ko našteva ljudstva v območju severne Italije.⁴⁰ To je bilo mesto, ki je v času pozne republike propadlo, verjetno v času osvajanja Ilirika, mesto, ki so ga pred tem brez uspeha oblegali Boji, in kjer so pridobivali zlato in je cvetelo železarstvo. Ni izključeno, da ga je treba iskati nekje v bližini poznejše cestne postaje Noreja pri Neumarktu na avstrijskem Štajerskem, čeprav na tem območju doslej ni bilo odkritih večjih latenskih višinskih naselbin. Možne pa so tudi druge razlage.

35 Alföldy 1974, 35 ss.

36 Dobesch 1997; toda glej Glaser 2003. O emporiju na Štalenski gori: Piccottini 2003. Lokacija osrednje noriške naselbine še vedno ni pojasnjena.

37 Glej Seitschek 2008 in Gleirscher 2009.

38 Glej tudi Šašel Kos 1997, z vsemi citati iz antične literature.

39 Šašel 1972 (1992) meni, da so bili naseljeni v dolini Soče, kar je v nasprotju z ustaljenim mnenjem, po katerem naj bi prebivali na območju Juvava (*Juvavum*, zdaj Salzburg).

40 *N. h.* III 133: *quondam Taurisci appellati, nunc Norici*. Za eno Norejo se odloča tudi Seitschek 2008.

30 *Celt.* 13.1–4.

31 Strobel 2003, 25 ss., se tudi zavzema za tri Noreje.

32 5. 1, zaradi napake prepisovalca pomotoma navedena dvakrat.

33 Hebert 1995; Gleirscher 2009, 182–183.

34 Gleirscher 2009, 109 ss., z vso literaturo.

Noreia – an Unsolved Enigma (Summary)

(Too) much has been written on Noreia, a hitherto unidentified town in the Norican kingdom, which prompted colleagues from the University at Graz to organize, together with the National Museum of Slovenia, on July 1, 2010 the »First Graz Discussion« concerning the problem of the location of Noreia and the battle of 113 BC near this town. However, Noreia is not only a place-name, but also the name of a goddess, the patroness of the Norican country, whose exact role and meaning are still disputed. The (fortified) town of Noreia is mentioned by four classical authors, Sempronius Asellio, Caesar, Strabo, and Pliny the Elder, while Appian's description of the battle between the Germans and the Roman consul Cn. Papirius Carbo only indirectly relates to the location of Noreia. The road station Noreia is also mentioned in the *Tabula Peutingeriana*, where it erroneously appears two times.

In the *scholia* to Virgil's *Georgica*, a sentence is cited from the Roman historian Sempronius Asellio (second/first century BC) that Noreia was a town in Gallia. Caesar's data are from his *Gallic War*. According to him, the Boii, who supported the hostile Helvetii, invaded the country of the Noricans, laying siege to Noreia (*Bell. Gall.* 1. 5. 4: *Boios ... in ager Noricum transierant Noreiamque oppugnantant ...*). This happened shortly before the migration of the Helvetii in 58 BC, which offered Caesar a pretext to attack them. Pliny the Elder mentioned among the towns of the Regio X (including Histria, Venetia, and some neighbouring regions), also such settlements that were no longer extant in his days. Among others, he referred to Segesta and Oera among the Carni, as well as Noreia among the Taurisci (*N. h.* 3. 131). It is interesting that he does not mention the Noricans but the Taurisci, which opens questions about their mutual relations and their location. In principle, the Noricans would have been settled north of the Karavanke Mts., while the Taurisci should be sought south of this mountain chain, which is also the prevailing opinion. Noreia may have been destroyed in the first phase of Octavian's Illyrian war in 35–33 BC, when, on his way to attack the Iapodes, he also fought against the Carni and Taurisci.

The battle near Noreia in 113 BC, between the Cimbri and the consular army of Cn. Papirius Carbo, is only mentioned by Strabo in his *Geography* (5. 1. 8 C 214), while the description of the battle, but without the reference to Noreia, is preserved in Appian's *Celtic History* (*Celt.*

13.1–4). Strabo says that »*Aquileia is situated outside the Venetic mountains, the border of its territory being a river, which comes from the Alps. The upstream course of this river as far as Noreia is 1200 stadia long; Gnaeus Carbo attacked the Cimbri near this town, but did not achieve anything. At this place gold could be easily won and the iron industry is developed.*« Some important fluvial routes, which should indeed be regarded as commercial routes along the rivers, could be considered to illuminate Strabo's data. Along these mountainous roads merchants did not necessarily transport goods on boats for the entire distance, but rather along such sections on which navigation was possible. There are several routes leading from northern Italy to Noricum, such as along the Tagliamento and the Bût across the Monte Croce Carnico Pass (Plöckenpass), or along the Alpine road between the Carnian Alps and the Karavanke Mts. across Tarvisio (Trbiž) along the Kanaltal (Kanalska dolina) along the Fella (Bela) and the Gailitz (Ziljica) over Thörl-Maglern (Megvarska vrata) into the Gail (Zilja) Valley to the region of Villach (Beljak), or else along the valleys of the Natisone (Nadiža) and Isonzo (Soča) over the Predil (Predel) Pass. The well-known Amber Route, too, could come into consideration as a possible road described by Strabo, since at Nauportus it becomes a fluvial route, which in early antiquity was even erroneously believed to be connected with the Adriatic; this was the so-called Route of the Argonauts.

Until recently it has been hypothesized that three different settlements with the name of Noreia existed in the Norican kingdom. One would have been the road-station 27 miles north of Virunum on the road leading to Ovilavis, probably at Wildbad Einöd near Neumarkt. The second Noreia would have been a town in the region of the Taurisci, which by the time of Pliny no longer existed. The third Noreia would have been the capital of the Norican kingdom, a fortified settlement near which Cn. Papirius Carbo had been defeated by the Cimbri, and which was later besieged by the Boii. This should not be identified with the town at Magdalensberg (Štalenška gora), since it has recently been persuasively argued that it was called Virunum.

The data in the classical sources are deficient, allowing for various hypotheses. Nonetheless, there is nothing that would contradict the supposed existence of one town only, in the region of the Taurisci, who later became

assimilated into the Norican kingdom and were called Noricans, as is explicitly stated by Pliny (*N. h.* III 133: *quondam Taurisci appellati, nunc Norici*). This was the town that fell in ruins in the late Republican period, most probably in the course of the conquest of Illyricum. Some time earlier, during the period of Caesar, it had been besieged by the Boii. In the vicinity of Noreia, gold was discovered, as well as iron, and the iron industry was flourishing. Perhaps we should seek it somewhere in the neighbourhood of Neumarkt in Austrian Styria, near the road-station with the name Noreia, although no major La Tène period hill-fort settlement has been discovered to date in this area. However, other explanations are equally possible.

Literatura

- AE *L'Année pigraphique.*
- CIL *Corpus inscriptionum Latinarum.*
- ILS *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. DESSAU, Berlin 1892–1916.
- RISt WEBER, E., *Die römischen Inschriften der Steiermark*, Graz 1969.
- ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum*. – London, Boston.
- DOBESCH, G. 1982, Die Kimbern in den Ostalpen und die Schlacht bei Noreia. – *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 32, 51–78 (= id., *Schriften*, 2001, 969–994).
- DOBESCH, G. 1989–1990, »Oppugnant« oder »Oppugnant«. Zum Text von Caesar b.G. 1, 5, 4 und dem Angriff der Boier auf Noreia. – *Römisches Österreich* 17/18, 73–78 (= *Ausgewählte Schriften*. Band 2: *Kelten und Germanen*, H. Heftner, K. Tomaschitz (ur.), Köln, Weimar, Wien 2001, 775–780).
- DOBESCH, G. 1997, Zu Virunum als Namen der Stadt auf dem Magdalensberg und zu einer Sage der kontinentalen Kelten. – *Carinthia* I 187, 107–128.
- GLASER, F. 2003, Der Name der Stadt auf dem Magdalensberg. – *Rudolfinum*, 85–88.
- GLEIRSCHER, P. 1993, Der Jüngling vom Magdalensberg. Teil einer »Noreia«-Gruppe? – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 58, 79–98.
- GLEIRSCHER, P. 2009, *Noreia – Atlantis der Berge. Neues zu Göttin, Stadt und Straßenstation*. – Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- GUŠTIN, M. 1996, Taurisci – Verknüpfung der historischen und archologischen Interpretation. – V: E. Jerem et al. (ur.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992*, Budapest, Wien, 433–440.
- GUŠTIN, M., A. GASPARI 2005, Ocr: il passo tra il mondo romano e le comunità protostoriche continentali. – V: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur.), *Carlo Marchesetti e i castelieri 1903–2003 Trieste*, 353–360.
- HAINZMANN, M. 2006, (Dea) Noreia-Isis. Alte und neue Schutzherrin der Noriker. – V: *Altertum und Mittelmeerraum: Die antike Welt diesseits und jenseits der Levante. Festschrift Peter W. Haider* (Oriens et Occidens 12), Stuttgart, 675–692.
- HAINZMANN, M. 2008, Die (zeitweilig) verschollene Noreia & Britan(n)ia – Weihung des L. Septimius Tertinius. – V: R. Haeussler, A. C. King (ur.), *Continuity and Innovation in Religion in the Roman West*, Vol. 2, Portsmouth, Rhode Island, 149–157.
- HEBERT, B. 1995, Vor-mittelalterliche Funde aus Noreia, das nie »Noreia« war. – *Nachrichtenblatt der Archäologischen Gesellschaft Steiermarks* 2, 9–12.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhniko)*. – Dela 1. razr. SAZU 33, Ljubljana.
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Ocr. The Gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 17, Ljubljana.
- KENNER, H. 1989, Dea Noreia. – V: J. Grabmayer, E. Polte (ur.), *Die Kultur der Kelten*, St. Veiter Historikergespräche 1, Klagenfurt, 24–28.
- KENNER, H. 1989, Die Götterwelt der Austria Romana. – V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 18, 2, 875–974 (Verzeichnis der Götter-, Dämonen- und Heroennamen pp. 1652–1655): 876–894.
- LASSERRE, F. 1967, Strabon, *Géographie*, Tome III (Livres V et VI). Texte établi et traduit par F. L. (Collection des Universités de France, Assoc. G. Budé), Paris.
- MAINARDIS, F. 2008, *Iulium Carnicum. Storia ed epigrafia*. – Antichità Altoadriatiche, Monografie 4, Trieste.
- MUŠIČ, B., J. HORVAT 2007, Nauportus – an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhniko. The results of geophysical prospecting using a variety of independent methods. – *Arheološki vestnik* 58, 219–270.
- PICCOTTINI, G. 2003, Virunum l'ancienne: le site du Magdalensberg. – V: M. Reddé et al. (ur.), *La naissance de la ville dans l'Antiquité*, Paris, 171–194.
- POKORNY, J. 1959, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, I. Bd., Bern, München.

RADT, S. 2007, *Strabons Geographika*, Hrsg. von S. R. Bd. 6: Buch V–VIII: Kommentar, Göttingen.

SCHERRER, P. 2007, Noreia – Prähistorisch-gallorömische Muttergottheit oder Provinzpersonifikation. – V: M. Hainzmann (ur.), *Auf den Spuren keltischer Götterverehrung* (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 64), Wien, 207–241.

SEITSCHEK, S. 2008, Noreia – Viele Antworten, keine Lösung. – *Keltische Forschungen* 3, 221–244.

STROBEL, K. 2003, Die Noreia-Frage. Neue Aspekte und Überlegungen zu einem alten Problem der historischen Geographie Kärntens. – *Carinthia* I 193, 25–71.

ŠAŠEL, J. 1972, Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. *n.h.* 3, 136–137. *CIL* V 7817). – *Živa antika* 22, 135–144 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 288–297).

ŠAŠEL KOS, M. 1997, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – V: B. Djurić, I. Lazar (ur.), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.–12. Mai / maj 1995*, (Situla 36), Ljubljana, 21–42.

ŠAŠEL KOS, M. 1998, The Tauriscan Gold Mine – Remarks Concerning the Settlement of the Taurisci. – *Tyche* 13, 207–219.

ŠAŠEL KOS, M. 1999, *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*. – Situla 38, Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, M. 2005, *Appian and Illyricum*. – Situla 43, Ljubljana.

TIMPE, D. 1994, Kimberntadition und Kimberntmythos. – V: B. in P. Scardigli (ur.), *Germani in Italia*, Roma, 23–60.

WEBER, E. 2008, Die Anfänge der Provinz Noricum. – V: J. Piso (ur.), *Die Römischen Provinzen. Begriff und Gründung*, Cluj-Napoca, 225–235.

ZAJC, J. 1979, Die keltischen Elemente in der Religion Noricums in der Zeit des frühen Römischen Kaiserreiches (I. – III. Jh. u.Z.). – *Acta Universitatis Nicolai Copernici* 96 (Historia 13), 59–94.
